

Ірина Грабовська

Українська діаспорна інтелігенція як предмет філософсько-світоглядного аналізу (на прикладі життєдіяльності Олени Теліги)

Аналізується феномен української діаспорної інтелігенції, заангажованої українською національною справою, зокрема, на прикладі життєдіяльності Олени Теліги.

The Phenomenon of Ukrainian Diaspora's intellectuals engaged in Ukrainian national activity is analyzed, in particular, on the example of life and work of Olena Teliga.

Один із найяскравіших сучасних представників Київської філософської школи, Сергій Кримський, аналізуючи процес становлення модерної української нації, відзначав, що «...націогенез не можна обмежувати тими основоположеннями, що розглядалися в програмах австрійської соціал-демократії та ленінізму, тобто, територією, економікою, мовою, побутом та особливостями психічного складу. Ці основи є самодостатніми для виникнення етносу. Але націогенез, тобто перетворення етносу на суб'єкт світової історії, а отже – засвоєння соціокультурного досвіду людства, потребує доповнення вказаних основоположень новими процесами. До них належать виникнення особливого соціального прошарку, власної інтелігенції як носія національної свідомості...» [8, с. 51].

Невід'ємною складовою світового українства є діаспорна інтелігенція, яка активно і наполегливо осмислювала фактично від початків історичний шлях українства як в Україні, так і в розсіянні. Особливо багато зробили на шляху самопізнання та саморефлексії українські діаспоряни-інтелектуали другої та третьої, так званих інтелектуальних хвиль еміграції. Вони утверджували й наполегливо працювали на українську національну ідею, коли в матірній Україні існував один із найжорстокіших типів колоніалізму, здійснюваний тоталітарною державою.

Звичайно, так ведеться у світі, що історія зберігає ті імена своїх синів та дочок, які пожиттєво залишались практично та духовно вірними своїй українськості і в чужих світах. Проте це не така проста проблема, принаймні, з морального боку, як то видається на перший погляд. Адже сьогодні, коли четверта та особливо п'ята хвилі української еміграції намагаються якомога швидше натуралізуватись у місцях нового поселення, природнім чином перед дослідником виникає питання: Чи маємо ми право вимагати від емігранта збереження патріотизму та активної позиції щодо власної Батьківщини? А це фактично й відбувається, коли спеціально акцентується увага на цінності для нації саме заангажованих інтелектуалів зони розсіяння. Наголошується на тому, що українська діаспора – це невід'ємна частина світового українства, яка зробила значний внесок у скарбницю української культури та процес українського націогенезу. Насамперед, це стосується діаспорян-інтелектуалів, які не порвали з Батьківщиною, а продовжували працювати на українську ідею у чужих світах. Причини ж, чому людина потрапляє у зону розсіяння, розриваючи всі або більшість зв'язків із рідним довіллям, можуть бути дуже різні. Небажання бути заангажованим у справи Батьківщини – позиція, що, принаймні, заслуговує на спробу порозуміння у кожному окремому випадку.

Крім того, як доводить досвід найцивілізованіших країн світу, утворення й функціонування на їхніх територіях іноетнічних та інонаціональних анклавів – складна проблема для країни нового проживання емігранта, яка часто негативно впливає і на індивідуальну долю самої особистості. І все ж таки, саме свідомо позиція діаспорянина, збережена любов

і вірність залишеній ним Батьківщині знаходить позитивний відгук у серцях його одноплемінників. Зрештою, саме такий приклад дозволяє досить обґрунтовано говорити про наявність таких феноменів, як світове українство, українськість, єдність української культури, її прагнення до цілісності й взаємодоповнюваності у найрізноманітніших напрямках засвоєння людського досвіду.

Звичайно, виразником, носієм і продуцентом культурної неповторності є, насамперед, духовна еліта, національна інтелігенція. І дуже небезпечним є той факт, коли духовна еліта втрачає свої позиції в соціумі. «Страшно, коли маса стає елітою, а еліта – масою. А саме це й відбувається в сьогоднішній Україні», – наголошує О. Пахльовська у статті «Іван Дзюба: етос свободи» [13, с. 10]. У такому суспільстві людина мисляча, небайдужа витісняється на маргінес суспільного життя, домінуючими взірцями поведінки стають банальні, примітивні стереотипи масової культури, до влади приходять хамократія. Внаслідок цього «...суспільство перетвориться на щось інше, хоч і під цією ж назвою, але навряд-чи-людське, якщо в ньому не буде присутня “духовна аристократія”, яка має відповідний авторитет і готова нести свій хрест, не оглядаючись на позірний успіх та народну любов до себе. Де є така еліта – там справедливі слова Черчілля про демократію як кращу з усіх відпочатково поганих форм правління. Там, зрештою, з'являються нові Черчіллі (не забуваймо, з якого роду був цей несамовитий ворог усіх видів тоталітаризму і, з іншого боку, яким несумісним з усіма різновидами хамократичних забаганок було все його життя). Там наявне самовідтворення демосу (попри всі проблеми, котрі виникають у сучасному світі) як структурованої й відповідальної національної спільноти» [6], – стверджує С. Грабовський.

Тим більше у сучасному складному світі маємо цінувати напрацьований досвід самозбереження українства та українськості, інтелекту нації. Не останню роль тут може відіграти українська діаспора. На сьогодні маємо чималий позитив – вироблені у чужих світах форми й методи самозбереження української національної інтелігенції, попри всі конфлікти, непорозуміння та самопоборювання, що існували і в її середовищі. Але існує й чималий політичний та культурний доробок цієї частини світового українства, який повинен по праву зайняти достойне місце у спільному культурному надбанні українців.

Аналізувати феномен української діаспори у світі, не звертаючись до його персоналії, було б неприпустимо помилкою не лише з точки зору наукового пошуку, але й з чисто моральних міркувань. Тим більше в добу монадних особистостей – рушіїв та уособлень світового історичного процесу. Як стверджує С. Кримський у роботі «Принципи духовності XXI століття», «з погляду розвитку людських якостей нині дуже важливою обставиною стало виникнення монадної особистості. Воно позначається новим завданням: не зводити усі проблеми до колективного способу вирішення. А доповнювати його здатністю особистісної

репрезентації своєї нації, своєї культури й епохи і створює монадну особистість. Не випадково в наш час спостерігається криза масових політичних партій. Більше того, навіть у ХХ столітті такі монадні особистості, як Ганді, Мартін Лютер Кінг, мати Марія, Сахаров, Короленко, Грушевський відіграли більшу роль, ніж усі політичні партії разом узяті. Тому і виникає потреба поповнювати принцип «плеядності», тобто колегіального вираження, принципом монадності. Йдеться про доповнення одного іншим» [9, с. 55].

Такі монадні особистості були і серед українців зони розсіяння. Чимало українських емігрантів – видатних і незначних – були носіями національної свідомості. Серед них і Олена Теліга – одна із найяскравіших постатей української інтелектуальної діаспори, українська патріотка, яка власним життям та героїчною смертю довела істину, що і в найтяжчих умовах можна до кінця залишатись вірною собі, власним переконанням і своїй палкій любові до України.

Олена Теліга (О. Шовгенів (Шовгенова)) – українська патріотка, яка українизувалась уже в еміграції, перебуваючи у Подєбрадах. Туга за Батьківщиною і Києвом, викристалізувана за кордоном, перетворила її на героїчний тип української людини. «Етноспецифічні якості, що найбільш оптимально й адекватно відображають сутнісні характеристики української людини, групуються у відносно цілісні системи, які стають «ядром» тих чи інших соціокультурних типів української людини, що були характерними для певної історичної доби. Але людина (як особистість та індивідуальний суб'єкт) інтегрується в національну спільноту не тільки на основі власної етнічності (яка співпадає з її національним самовизначенням), – справедливо відзначає Т. Воропаєва, – але й на основі певних соціокультурних засад – економічних, політичних, духовно-світоглядних (потяги, бажання, прагнення, уявлення, вірування, установки, устремління, уподобання, інтереси, норми, пріоритети, ідеї, переконання, мотиви, цінності, принципи, ідеали). У зв'язку з цим соціокультурні типи української людини обумовлюються не лише особливостями певної історичної епохи, але й специфікою діяльності індивідуальних і колективних суб'єктів, а також когнітивними, емоційними та поведінковими виявами притаманної їм українськості в тих чи інших умовах» [10, с. 14].

Сьогодні приділяти спеціальну увагу біографії О. Теліги немає потреби, оскільки ім'я її стало дуже популярним у незалежній Україні. Як справедливо відзначає Н. Миронець, «до незалежності України про Олену Телігу на Батьківщині майже нічого не знали. Невідомим було ім'я полум'яної патріотки, яка віддала життя за незалежну Українську державу, талановитої поетеси і публіцистки, чарівної жінки, якою захоплювалися всі, хто її знав. Зараз в Україні творчість Олени Теліги вивчається в навчальних закладах, її іменем названі вулиці, школи, бібліотеки, видавництва...» [12, с. 196]. І далі: «Ставлення до Олени Теліги визначається ставленням до незалежної України. Ті, хто не сприймають незалежної України й виступають за відновлення колишнього Союзу РСР, хоч і в іншому вигляді, ніколи не будуть позитивно налаштовані до Олени Теліги» [12, с. 196], – категорично стверджує авторка розвідки «Олена Теліга».

Сама поетка пройшла довгий шлях власної еволюції, ставши не лише талановитою літераторкою, але й громадською та політичною діячкою. Як відзначає Г. Ільєва, друга половина 30-х рр. в житті Олени Теліги відзначена захопленням національною програмою Д. Донцова. У новому амплуа політичної діячки вона поширює ідеологічний культ сильної особистості, культ лицаря-патріота, активно висту-

пає проти малоросійства. Питанням виховання нового типу українця у цей час присвячена більшість її публіцистичних праць [7, с. 74].

На окрему увагу заслуговують і роздуми О. Теліги щодо долі українського жіноцтва. Цьому присвячено декілька її публіцистичних виступів та фактично всі відомі нам поезії так чи інакше є спробою відповіді на це питання. Євген Маланюк у статті «Жіноча мужність», підхопивши характеристику І. Франком Лесі Українки як «єдиного чоловіка в Україні», стверджував, що чоловіче і жіноче в українській культурі розподілені неприродно. Український світ має «ненормальну» гендерну картину, оскільки в ньому український жіночий тип наділений нежіночою мужністю. Притримуючись традиційного патріархального погляду на статево-рольовий розподіл, Маланюк вважав, що чоловічі і жіночі елементи «... мусять перегрупуватися до своїх природних пропорцій і дати здорову і гармонійно-суцільну націю» [11, с. 90]. Приблизно таких же поглядів на роль українського жіноцтва у національних процесах дотримувалась в теоретичних статтях і Олена Теліга. Проте, можливо, і поза її волю проривались в текстах апеляції до чоловіка-друга, соратника, партнера. Це є в поезіях, де контроль «правильного мислення» у стилі донцовської ідеології поступався правді неповторного «Я» творчої особистості. І тоді з-під її пера виходять такі рядки:

«І рвуться пальці – довгі і стрункі,
Роздерти звички, як старі котари,
Щоб взяти зброю з вашої руки
І вдарить твердо – там, де треба вдарить» [14, с. 41].

Та і сама практична реалізація світоглядного фундаменту Олени Теліги скоріше дозволяє охарактеризувати її як нову жінку, емансиповану, мислячу вільно, розкуту у своїх прагненнях і цілях. Таким же є як її життєвий шлях, так і її героїчний кінець. Скоріше, для її особистості, окрім усіх інших характеристик, властивий стихійний фемінізм, якщо під фемінізмом мати на увазі не конкретний набір теоретичних конструкцій, а найширше його розуміння – ідеологія вільної жіночності.

До вчинків вільної особистості належить і її рішення перейти Збруч. До праці на рідній землі заради України Олена не раз закликала і Д. Донцова, свого духовного вчителя та поведиря. Проте Д. Донцов не вірив в успіх справи. «Пробним каменем життя політика є його практична діяльність. На жаль, палкі заклики Донцова до перетворення України в національну державу залишилися суцільною теорією», – категорично стверджує І. Молчанова. Вочевидь, подібні оцінки особистісної позиції деяких видатних українців із вуст наших сучасниць теж мають право на існування. О. Теліга ж не лише життям, але і власною смертю підтвердила кожен рядок своїх полум'яних віршів, присвячених боротьбі за долю України. Вона могла б врятуватися. Товариші та й власна інтуїція попереджали її про навісну над життям небезпеку. Але зрадити справі і власним принципам Теліги не могла. «Я не можу втекти, – відповідала вона на вмовляння друзів, – бо хтось скаже, що залишила друзів у небезпеці, а раніш говорила про патріотизм і жертвність. Коли я загину, то знайте, що свій обов'язок сповнила до кінця» [2, с. 91].

Зрештою, у своїх прагненнях бути другом і помічником чоловікові у справі українського національного збереження серед емігранток Олена Теліга була не одинока. «... В умовах еміграції українки не словом (а точніше, і словом, і ділом – прим. І. Грабовської), а ділом підтримували чоловіків – самі здобували освіту, заробляли гроші, створювали різноманітні об'єднання, союзи, гуртки. І таким чином вони не просто

забезпечували додаткове джерело сімейних доходів, але й одночасно викристалізували власну громадянську позицію, сталили характер, унаснажувалися ідеями національного і політичного визволення, зростали як особистість» [15, с. 61]. (Див. також про роль героїчного українського жіноцтва у авторських публікаціях Грабовської І. [1; 2; 3; 4; 5]).

Героїчним постає образ поетки в спогадах знайомих і друзів. О. Жданович у розвідці-спогаді «Останні дні Олени Теліги» стверджує: «Поетка Олена Теліга була не лише твердою й героїчною в своїх поезіях, але такою ж була й у житті, і в хвилини смерті. Була одним із тих винятків, що своє літературне кредо реалізують в житті. Недаром один із катів висловився:

– Я не бачив мужчини, щоб так героїчно вмирав, як ця гарна жінка.

Так Олена Теліга чином продовжила легенду, полум'яну легенду героїзму й посвяти. Завжди мріяла про те, щоб Бог послав їй «гарячу смерть – не зимне умирання», її гаряча смерть викувала ще одне звено в ланцюгу змагань української революції» [2, с. 91].

Олена Теліга з повним правом могла б сказати про себе словами Марека Едельмана: «В цілому найважливіше – це життя. А вже як є життя, то в ньому найважливішою є свобода. А потім життя віддається за свободу. І тоді вже не відомо, що з них двох найважливіше» [13, с. 10].

Життя О. Теліги цікаве і по-своєму повчальне, бо вона змогла прожити його яскраво, повноцінно, самореалізувавшись у найтяжчих для окремої особистості не лише з матеріального, але і з духовного боку, умовах. Вона з тих, хто увійшли до пантеону національних героїв, створюючи неповторне обличчя української нації. З повним правом до неї можна віднести слова Гельгамеша, які є одним зі стовпів людської культури: «Я помру, але ім'я моє буде жити вічно».

Без сумніву, такий досвід життя заслуговує на повагу та уважне вивчення.

1. *Грабовська І.* Героїчна гендерна жіноча ідентичність: українознавчий вимір / Ірина Грабовська // Наукові записки. Серія «Культурологія» (Проблеми культурної ідентичності глобальний та локальний виміри. Матеріали Міжнар. наук. конф. 23–24 квітня. Острого – 2010). – Острого: Вид-во національного університету «Острозька академія», 2010. – Вип. 5. – С. 212–221.
2. *Грабовська І.* Жінка в соціокультурному просторі сучасної України / Ірина Грабовська // Українознавчий альманах. – Вип. 6. / Упор.: Ірина Грабовська. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 90–94.
3. *Грабовська І.* Софія Русова та жіночий рух (до питання про взаємозв'язок українського націоналізму та фемінізму) / Ірина Грабовська // Український вимір. Міжнародний збірник інформаційних, освітніх, наукових, методичних статей і матеріалів з України та діаспори. У 3 т. – Т. 1. – Чернігів, 2010. – С. 117–120.
4. *Грабовська І.* Українська «жінка-лицар» між життям та інтелектуальною традицією / Ірина Грабовська // Українознавчий альманах. – Вип. 2. – 2010. – С. 263–266.
5. *Грабовська І.* Українська «жінка-лицар» між міфом і реальністю / Ірина Грабовська // Сучасність. – 2010. – № 3. – С. 204–212.
6. *Грабовський С.* Оксана Забужко: повстання проти хамакратії / Сергій Грабовський [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://obozrevatel.com/news/2007/5/31/173386.htm>.
7. *Льєва Г.* Таємниці кохання: До проблеми любовної поезії української еміграції / Г. Льєва. – Коломия: ВПК «Вік», 1996.
8. *Кримський С.* Києво-Могилянська фортеця української духовності / Сергій Кримський // Кримський С. Ранкові роздуми / Зб. ст. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – С. 46–51.
9. *Кримський С.* Принципи духовності XXI століття / Сергій Кримський // Кримський С. Ранкові роздуми / Зб. ст. – К.: Майстерня Білецьких, 2009. – С. 52–63.
10. Людина і світова глобалізація: Перспективи та межі розвитку: Монографія колективу авторів / Наук. ред. Т. І. Власова – Дніпропетровськ: Вид-во Маковецький, 2011. – 292 с.
11. *Маланюк Є.* Жіноча мужність / Євген Маланюк // Українські періодичні видання для жінок в Галичині. Анотований каталог. – Львів, 1996.
12. *Миронець Н.* Олена Теліга / Надія Миронець // України в історії. – Українки в історії / За заг. ред. В. Борисенко. – К.: Либідь, 2004. – 328 с.
13. *Похльовська О.* Іван Дзюба: етос свободи / Оксана Похльовська // День. – № 132. – 29–30 липня 2011. – С. 10–11.
14. *Теліга О.* Відповідь / Олена Теліга // О краю мій...: Твори, документи, біографічний нарис. – 2-ге вид., випр. і допов. – К.: Вид-во імені Олени Теліги, 2006. – 496 с.
15. *Шептицька Т.* Українські жінки у вигнанні: соціальна адаптація та творча самореалізація письменниць міжвоєнної доби / Тетяна Шептицька // Українознавчий альманах. – Вип. 6. / Упор.: Ірина Грабовська. – К.: Видавець ПП Лисенко М. М., 2011. – С. 59–62.

Олег Гуцуляк

Своєрідність філософії українського солярного космізму

В статті розглядається наявний в українській культурі, мистецтві та літературі комплекс ідеологем, що апелюють до дохристиянської спадщини. Зокрема, показано, що низка цих ідеологем групується довкола космоцентричного та соляроцентричного уявлень, котрі, будучи поєднані з творчою фантазією сучасних авторів, стають основою для нової трансформації українського національного міфу, української національної ідеї.

The complex of notions attended in the Ukrainian culture, art and literature and going back to the pre-Christian heritage are looked thorough in the article. In particular it is shown, that a number of these notions are grouped around Cosmo-centric and Sun-centric imaginations, which combined with creative imagination of contemporary authors, become the basis for a new transformation of the Ukrainian national myth and the Ukrainian national idea.

Для боротьби з силами хаосу, з духом Руїни і поганьблення національних цінностей багатьма українськими мислителями зауважується, що національну ідею треба шукати на рівні культури. Вона «розлита» в культурі й становить собою її життєву систему, що «...має бути повернена вся багатогранна система української культури, тобто правдива віра українського міту» [9, с. 77]. Те ж саме, говорячи про оздоровлення всієї людської цивілізації, декларував художник і мислитель Микола Реріх, витлумачуючи поняття «культура» на основі санскриту як «культ-ура» – «поклоніння Світлу».

Редактор журналу «ІндоЄвропа» В. Довгич декларує: «...Силу і віру нам може дати принципово інша духовна сутність. То – виплекана Матір'ю на ймення ІндоЄвропа... Пантеїстична. Ця філософія, це космобачення, цей менталітет органічні для нашого ландшафту, для нашого простору... А щоб зберегти діалоговий характер спілкування,

коли нова національна еліта будує християнську державу, варто прийняти компромісну тезу «Велесової книги»: *Боєдин і множествен*. Це дозволить усім залишатися собою. І, перевернувши перевернуту символіку, вживатися. І виживати...» [6, с. 8–9].

Але існує і «антидіалогічна позиція». Виникла вона з бажання не сковувати себе переосмисленням культурного досвіду багатьох поколінь попередників, котрі намагалися вести цей діалог: «...Чому шукати святості тільки серед зів'ялих схимників, монахів чи аскетів? Чому не бачити святості у повних життя, крові, радості і життєвої потуги Лицарів Козацького Ордену? Вони ж складають ці всі цінності життя, кров, радість і життєву потугу на вівтарі ідеалів своєї нації» [27, с. 6]. Ця «анти діалогічність» передбачає поставити «віру предків» у рівень з християнством, якщо, навіть, не вище. «...Моє рішення відродити Староукраїн-